

УДК: 314.743

Борисенко Ольга Петрівна

завідувач кафедри публічного управління та митного адміністрування
Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро),
доктор наук з державного управління, професор

Тарасенко Катерина Миколаївна

аспірант кафедри підприємництва та економіки підприємств
Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро)

**ЕВОЛЮЦІЙНА ПАРАДИГМА МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті розглядаються основні етапи розвитку міграційних процесів України згідно з трактуваннями видатних зарубіжних і вітчизняних учених. Зроблено аналіз базових причин, що спонукали до міграції впродовж багатьох років. Розкрито сутність, ознаки та характеристики етапів міграційних процесів, пов'язаних із територіальним рухом суб'єктів та його основними стадіями. Проаналізовано головні періоди української еміграції та сформовано поняття п'ятої, соціально-економічної міграційної хвилі.

Ключові слова: трудова міграція, еміграція, міграційні процеси, міграційні потоки, рух населення.

**Борисенко О.П., Тарасенко К. М. Эволюционная парадигма
миграционных процессов в Украине**

Аннотация. В статье рассматриваются основные этапы развития миграционных процессов Украины в трактовках выдающихся зарубежных и отечественных ученых. Сделан анализ базовых причин, побудивших к миграции на протяжении многих лет. Раскрыты суть, признаки и характеристики этапов миграционных процессов, связанных с территориальным движением субъектов и их основными стадиями. Проанализированы главные периоды украинской эмиграции и сформировано пятую, социально-экономическую миграционную волну.

Ключевые слова: трудовая миграция, эмиграция, миграционные процессы, миграционные потоки, движение населения.

**Borysenko O.P., Tarasenko K.M. An evolutionary paradigm of
migration processes in Ukraine**

Annotation. In article the basic stages of development of migration processes of Ukraine according to the perceptions of prominent foreign and domestic scholars. Made an analysis of the basic reasons, which led to the migration for many years. The article reveals the essence of the signs and characteristics of the stages of the migratory processes related to the territorial movement of subjects and its main stages. Analyzed the main periods of Ukrainian emigration and formed fifth, socio-economic, migration wave.

Key words: Labor migration, emigration, migration processes, migration flows, population movement.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Однією з найболочіших і найактуальніших проблем для сучасної України є проблема міграції її громадян до інших країн. Зрозуміло, що емігрувати за межі рідної країни змушені люди, які з різних причин не можуть жити на її теренах. Як правило, це причини економічні, тобто бажання поліпшити рівень свого життя, забезпечити особистий добробут, а відповідно – й гідне існування; політичні – нестабільна ситуація в країні; ідеологічні – неможливість жити в країні, соціальні або моральні закони якої суперечать особистим інтересам громадянина і зумовлюють його гноблення та утиски.

Упродовж багатьох століть наші співвітчизники змушені були на деякий час, а іноді й назавжди виїжджати за кордон за різних часів і з різних причин. Хоча еміграція для багатьох так і не стала порятунком, та все ж таки і до сьогодні людство емігрує в пошуках кращих умов життя.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідженню етапів розвитку міграційних процесів в Україні присвячено праці таких вітчизняних науковців, як М. Романюк, С. Наріжний, І. Прибиткова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні актуальною є потреба розгляду сучасного етапу міграційних процесів, його детального осмислення з метою здійснення наукових передбачень розвитку цього періоду.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розглянути основні етапи української еміграції та розкрити сутність, головні ознаки сучасного періоду, сформулювати поняття нової хвилі еміграції українського народу.

Виклад основного матеріалу. Рух працездатного населення є складовою економічного розвитку абсолютно кожної країни світу – без винятку, оскільки будь-яка держава може бути як приймаючою стороною, так і зазнавати втрати трудового чинника у зв'язку з від'їздом її громадян за кордон.

Неможливо абсолютно точно визначити, на якому етапі розвитку людства виникла міграція робочої сили, проте можна впевнено стверджувати, що існує вона впродовж багатьох століть і стрімко розвивається.

У ході розвитку економіки всього світу це явище мало бути, крім того воно є доцільним і виправданим, адже основним незмінним чинником переміщення працездатного населення з однієї країни до іншої залишається пошук роботи. Проте різні причини змушували українців залишати свій край і переїжджати на чужину. І в Наддніпрянській, і в Західній Україні це було передусім тяжке соціально-економічне становище селянства і робітників: безземелля і малоземелля, надлишок робочих рук, непосильні податки, велика заборгованість, низька заробітна плата робітників зумовлювали зубожіння, розорення й занепад селянських господарств та змушували шукати вихід зі злиднів в еміграції в пошуках вільних земель і кращого життя.

До еміграції підштовхували й політичні причини: національне гноблення з боку австро-угорських і царських властей, дискримінація щодо українців, переслідування; арешти, ув'язнення. Певну роль відігравали й релігійні мотиви, утиски й переслідування вірян католицької та православної церков, а також прагнення уникнути військової служби.

За тривалий час міграція зазнала серйозних змін, оскільки неодноразово змінювалися пріоритетні напрямки руху мігрантів, з'являлися нові причини, що сприяли такому економічному явищу.

Еміграція та імміграція в Україні мають давню історію. Досягненням сучасної наукової літератури з міграційних проблем вважається класифікація масових міграційних потоків, що зображені на рисунку 1.

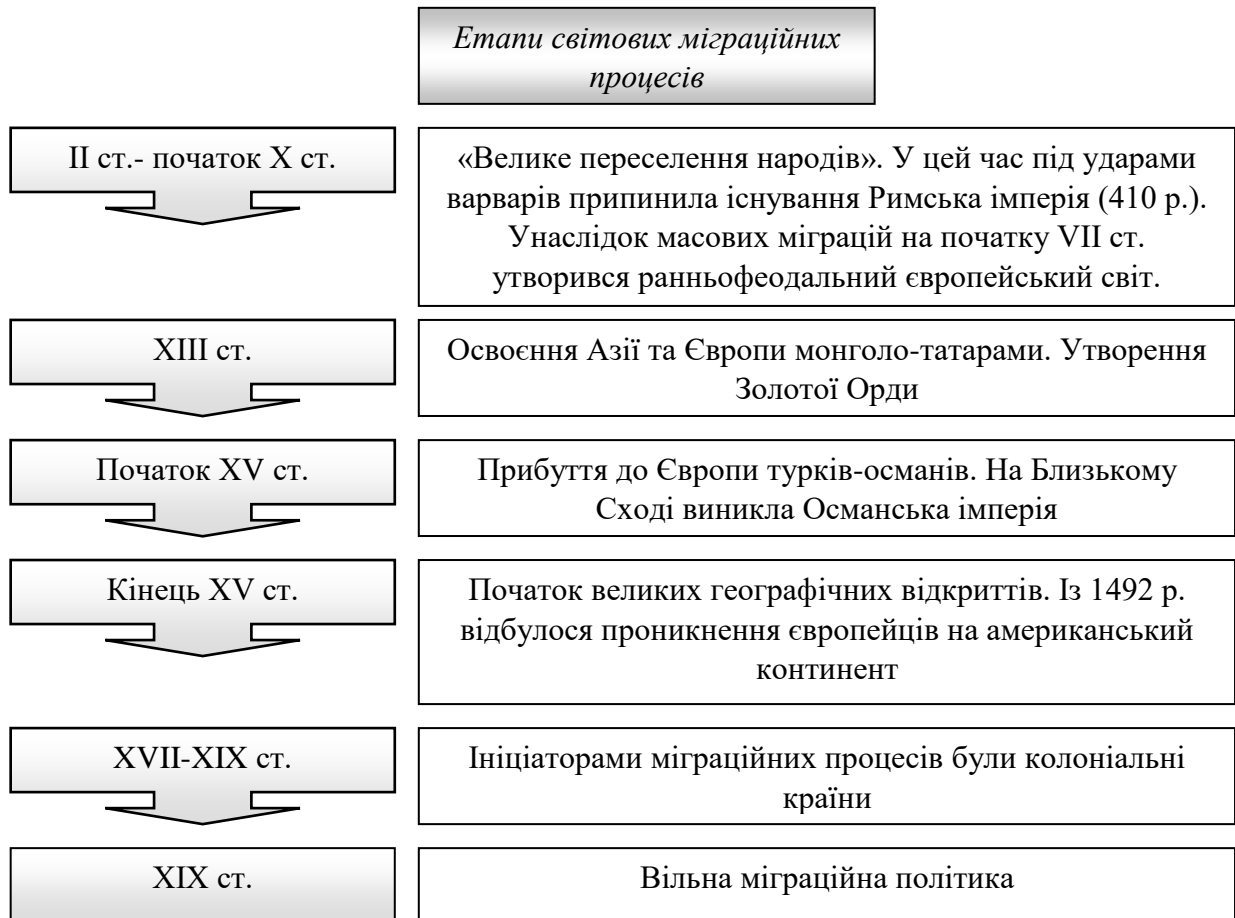

Рис. 1. Етапи світових міграційних процесів

Джерело: [складено автором К.М. Тарасенко за даними джерела 1]

Тобто вже в другій половині XIII ст. першими «мігрантами» з України були ремісники, будівничі, що осідали в містах Московії, а також втікачі від татарського насильства, купці й інші верстви населення. Специфічний характер мала міграція з України за часів козацької доби – XVI-XVIII ст., коли добровільно чи примусово, з різних причин певна частина українського населення час від часу переселялася на землі Російської імперії. В Україні за козацької доби почалась еміграція з політичних мотивів. Так, разом із цивільним населенням на територію Московії переміщались українські козаки, причиною чого стала несприятлива Зборівська угода 1649 року та невдала для козаків битва під Берестечком [1].

Першою найбільшою політичною еміграцією з України була так звана «мазепинська» еміграція, пов'язана з поразкою військ Карла XII і його союзника гетьмана Мазепи в Полтавській битві 1709 року, що спричинила виїзд представників вищої козацької старшини до Туреччини, Франції, Швеції, Польщі. Як наслідок, посилилася примусова еміграція населення зі Східної України в північні райони і міста Росії, головним чином для будівництва господарських військово-стратегічних об'єктів, розбудови Санкт-Петербурга. Однак велика кількість українських козаків і селян використовувалася на тяжких роботах в інших районах Російської імперії та у війнах Росії з іншими державами.

До першої половини XIX століття переселення з України відбувалося переважно в причорноморські та приазовські степи, на Північний Кавказ, Поволжя, Урал, у Центральнорозомний район. З другої половини XIX століття напрями міграцій з України у зв'язку з освоєнням нових земель перемістилися до Сибіру, Казахстану, Киргизії, Далекого Сходу. Активізація еміграції з України в цей час була зумовлена скасуванням кріпосного права (1861 р.), унаслідок чого серед селян виник значний попит на землю, якої в Україні в достатній кількості на всіх звільнених селян не вистачало.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. еміграція західного регіону, як і всієї України, була зумовлена складними економічними умовами – безземеллям, непосильними податками, соціальним і національним пригнобленням. На початку XX ст. місцеве населення західного регіону емігрувало як до Європи, а саме до Румунії, Данії, Швеції, Франції, Португалії, так і значною мірою на Американський континент. До Першої світової війни з цього регіону виїхало до 800 тис. осіб. Однак паралельно відбувався і зворотній процес, тобто українські землі заселяли поляки.

Вимушена політична еміграція відбувалася в період установавання радянської влади в Україні. Та частина політичних діячів, інтелігенції,

які були на боці УНР, були змушені залишити Україну. Упродовж 1928-1937 рр. під час колективізації з сіл примусово з маркером «куркулі» було виселено заможних селян, а також значну кількість української інтелігенції.

Голодомор 1932-1933 рр. призвів до катастрофічних демографічних втрат і спричинив смертність населення, особливо дітей та людей похилого віку. До сіл Східного регіону України, де масово загинуло населення, з інших республік СРСР було організовано приїзд переселенців. До кінця 1933 року до Донецької, Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей переселилося близько 117 тис. осіб.

З початком Другої світової війни, а саме після того, як у вересні 1939 р. Червона Армія зайняла територію західної України, радянським режимом було проведено депортацію всіх потенційно небезпечних для нього осіб. Узагалі перед Другою світовою війною та вже в її ході з України було виселено окремі національні меншини, як-от німців, татар та ін. У роки Другої світової війни близько 3,5 млн. жителів України було евакуйовано в різні регіони СРСР, звідки лише незначна частина повернулася назад. З України до Німеччини на примусові роботи було вивезено 2,4 млн. осіб. Також з боку німецької окупації масових репресій та винищення зазнали євреї, які хоч і залишали рідні домівки та перебиралися до регіонів, ще не окупованих німцями, та все ж таки були значною мірою винищені [2].

Виходячи з вищесказаного, слід зазначити, що Друга світова війна спричинила нову хвилю української політичної еміграції. За офіційними даними, 1947 року в окупаційних зонах Німеччини, Австрії та Італії перебувало понад 200 тис. українців, а процес їхнього розселення по різних країнах Європи та Америки тривав аж до 1957 року.

Одним із наслідків Другої світової війни став голод 1946-1947 рр., під час якого в пошуках їжі, переважно з центральних і східних областей

України, люди залишали оселі та направлялися до західних областей України чи й інших республік СРСР. Узагалі в післявоєнний період чимало молоді з України емігрувало на освоєння земель Казахстану, на будівництво господарських об'єктів і шляхів сполучення Півночі Росії, Уралу, Сибіру, Далекого Сходу.

Навіть у 70-80-х роках ХХ ст. з політичних мотивів із України було виселено групу незгодних із політикою Комуністичної партії громадян – дисидентів. Частина з них повернулася на Батьківщину, але чимало було й таких, хто залишився на чужині.

Економічна та соціальна криза 1990-х років призвела до активної еміграції з України, адже після розпаду Радянського Союзу соціальні негаразди посилювалися ще дужче. Спонукали еміграцію в той час неможливість нормально розвиватися, зокрема бізнесменам та активній молоді. Причиною цього стали розрив економічних зв'язків і крах стабільної, налагодженої державної системи соціальної підтримки й медичного забезпечення, що вплинули на зростання захворюваності та смертності. Незважаючи на той факт, що більшість трудових емігрантів з часом поверталися, все одно їх тривала відсутність негативно впливала на демографію. Особливо негативним для України був і є по цей час так званий «відплив мізків», адже впродовж 1992-1996 рр. емігрувало 265 докторів наук і понад дві тисячі кандидатів. Як наслідок, еміграція творчої, наукової, гуманітарної та інженерно-технічної інтелігенції за межі України створює серйозні перешкоди для національного відродження країни [3].

З середини 2000-х через поліпшення економічної ситуації та низку державних заходів спостерігалася позитивна тенденція, а саме знижувалася смертність, зростала народжуваність. Стабільна ситуація в державі певний час створювала умови для поліпшення життя населення, про що свідчить зниження потоків еміграції та збільшення імміграції. Однак, за даними ЮНЕСКО, у період з 2000 до 2012 р. чисельність

українських студентів за кордоном збільшилась у понад чотири рази і сягнула 37 тис.

Щодо імміграції населення в Україну, то цьому процесу властиві такі риси:

1) оскільки Україна впродовж кількох століть була позбавлена власної державності, то й імміграція населення на її територію ніколи не контролювалася;

2) на всіх історичних етапах найбільша кількість іммігрантів прибувала до України з просторів її безпосередніх сусідів – Росії, Білорусі, Польщі, Молдови, Угорщини, Словаччини;

3) упродовж двох останніх століть найбільша кількість іммігрантів прибула до України з Росії. Це було викликано освоєнням південних степів, промисловим розвитком Донбасу і Придніпров'я, у другій полові XIX – на початку XX ст. – переселенням російських селян в Україну після голодомору 1932-1993 рр., інтенсивним завезенням їх у повоєнний період. З усіх росіян, які зараз проживають в Україні, 43,3% прибуло в повоєнний період;

4) у повоєнну добу розширилася географія іммігрантів в Україну за рахунок прибулих із пострадянських країн, зокрема Казахстану, середньоазійських держав, країн Закавказзя, Прибалтики, Білорусі, Молдови [4].

Аналізуючи вищенаведену хроніку найбільших міграцій в Україні, схарактеризуємо основні хвилі масової міграції з України:

Таблиця 1

Головні хвилі української еміграції

Періоди міграцій	Характеристика міграційного руху
Перша хвиля – трудова еміграція (остання чверть XIX ст. – до Першої світової війни)	Міграційні рухи зумовили переселенські акції російського й австро-угорського урядів на Далекий Схід та обезземелення значної частини українського селянства Галичини й Буковини, що супроводжувалося його від'їздом на роботу переважно в країни Північної та Південної Америки
Друга хвиля – політична еміграція (з 1920 до 1930 рр.)	Міграція носила переважно політичний характер: з України виїхали громадяни, які впродовж 1917-1920 рр. брали участь у змаганнях за самостійність України та осіли переважно в Центральній і Західній Європі, а також на американському континенті
Третя хвиля – інтелектуальна міграція (1940-1954 рр.)	Ця хвиля міграції стала наслідком того, що особи, які опинилися поза Україною внаслідок Другої світової війни, відмовилися від повернення. Після війни більшість їх спочатку перебувала в таборах для переміщення осіб та військовополонених, а відтак поселилася в різних країнах Західної Європи та американського й австралійського континентів
Четверта хвиля – економічна міграція (1980 – орієнтовно до 2012 року)	Унаслідок економічної кризи, що супроводжувала розпад СРСР, і становлення незалежної України мільйони українців виїхали на роботу до різних країн світу
П'ята хвиля – соціально-економічна (кінець 2013 р. – до цього часу)	Девальвація гривні, високий рівень безробіття, нестабільна політична ситуація на Сході України спонукають людей до пошуку кращих умов життя та заробітку поза межами Батьківщини

Джерело: [складено автором К. М. Тарасенко за даними джерела 3 та 4]

Виходячи з вищесказаного, причинами перших трьох хвиль еміграції переважно були недостатність землі, політичні, соціальні й економічні негаразди, яких зазнала Україна в довоєнний, міжвоєнний і воєнний періоди. Четверта хвиля еміграції – «суворі 90-ті», які ще в близькій пам'яті українців: той же обвал курсу, розквіт злочинних угруповань, тотальне безробіття, які спонукали до пошуку кращих умов для життя переважно за кордоном. Не встигнувши відійти від тих бурхливих часів, наша країна знову зіткнулася з тими ж перешкодами, адже починаючи з кінця 2013 року можемо говорити про п'яту хвилю еміграції, яка зараз, під час анексії Криму та антитерористичної операції (АТО) на Сході України, набирає обертів. Головною метою, з якою українці їдуть за кордон, є заробіток [5].

За різними оцінками експертів, поза межами України на сьогодні перебуває від 3 до 7 млн. осіб працездатного віку. Тобто, за оцінками робочої групи, Україна навряд чи зможе впровадити ефективні інструменти реінтеграції «заробітчани» і повернення їх на український ринок праці. У результаті всі ці чинники сприятимуть зростанню міграції, зокрема й нелегальної, з країн СНД і Азії. Тому без радикального поліпшення соціально-економічних умов і вдосконалення нормативно-правової та технічної бази обліку мігрантів Україна неминуче зіткнеться з низкою проблем економічного й соціального характеру. Річ не лише в тім, що «українські мізки» та частина сильної й активної складової населення України переміститься до країн Європи, але й у тому, що, пропрацювавши 5-10 років й соціально адаптувавшись там, вони не повернуться в Україну. Їхнє місце займуть вихідці з Пакистану, Афганістану, РФ, Молдови, КНР, В'єтнаму, Індії та інших менш розвинених країн, які переважно влаштовуються у сфери торгівлі, послуг тощо, у той час як українці, які виїжджають за кордон, залишають робочі місця в промисловості, будівництві, сільському господарстві. Це виявляється в нових проблемах: незабезпеченості працездатними і кваліфікованими виробничими кадрами галузей української економіки (особливо науковців і фахівців), що призводить до уповільнення темпів науково-технічного прогресу; вкладання державою коштів у підготовку фахівців для потреб власної економіки, які в результаті створюють додану вартість за межами країни; зростання злочинності та соціальної напруженості в суспільстві через міжнаціональні конфлікти та інші.

Висновки з даного дослідження. Очевидно, що так звана «п'ята хвиля еміграції» зумовлена проблемами економічного, соціального та політичного характеру. Невирішення цих проблем посилює трудову міграцію громадян України, негативними наслідками якої є: депопуляція населення країни; розпад сімей; відтік кращого трудового потенціалу

України; злочинність і корупція; політична нестабільність. Трудові мігранти за кордоном переважно зайняті на роботах, що мало сприяють підвищенню їхньої кваліфікації, набуттю навичок, потрібних для майбутньої продуктивної діяльності на Батьківщині.

Перспективи подальших розвідок. Виходячи з викладеного, можна сказати, що нашій державі для зупинення еміграції на сучасному етапі насамперед треба вдосконалювати соціально-економічну політику з метою ефективного управління міграційними процесами з користю для економіки держави. Водночас потрібно вивчати зарубіжний досвід регулювання міграційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прибиткова І. М. Основи демографії : посібник для студ. ВНЗ \ Прибиткова І. М. – К.: АртЕК, 1997. – С. 231-235.0
2. Наріжний С. П. Українська еміграція [Електронний ресурс] / С. П. Наріжний // Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами, ч. 1. Прага, 1942. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2648/file.pdf>
3. Романюк М. Міграції населення України \ Романюк М. // Економіка України. – 1999. - № 9. – С. 38-44.
4. Еміграція українського населення. Енциклопедія історії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21STR=Emigraciya_ukr_naselennya
5. Чотири хвили української міграції. Міжнародна громадська організація «МИ УКРАЇНЦІ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://we-are-ukrainians.com/ukraine-and-the-world/chotiri-hvili-ukrayinskoyi-emigratsiyi>

Statement of the problem and urgency. Modern migration processes in the world is one of the key problems of the humanity. The basis of these processes is the desire of migrants to well-being and security among themselves inextricably linked.

The purpose of the article – review of the socio-geographical position migration processes in Ukraine-both internal and external; make a historical overview of migratory flows; to form a new wave of emigration.

Our task was to study the basic stages of development of migration processes of Ukraine according to the perceptions of prominent foreign and domestic scholars.

Summary. For many centuries, our compatriots were forced to for some time and sometimes forever go abroad at different times and for different reasons. Although emigration for many and not salvation, and yet today humanity emigrates in search of better living conditions. In a broad sense, the migratory processes are the processes of spatial movement of people between the settlements, regions and countries. In a narrow sense-a set of resettling people change them residence on a long-term period, which causes a change of the territorial accommodation of a settlement. It is impossible to exactly determine at which stage of human development emerged the migration of the workforce, but we can confidently assert that there is it for centuries and is rapidly evolving.

Ukrainian experts and scientists distinguish four waves of emigration, but since we are talking about today, the factor abroad is virtually one hundred percent difference between economic realities and social requests. Simply put, good from good not looking. And the problem is, first of all, not so much in today's economic and social problems, how much in the absence of a clear perspective and at least timid signals to improve the situation in the not too distant future.

As a result, the increasing emigration of the population of Ukraine-an alarming symptom that reflects not so much the growth of national consciousness expats how deteriorating economic, ecological and socio-political situation in Ukraine. In addition, those who traveled from Ukraine, as a rule, are young and well-educated people, their departure significantly reduces the quality of labor, demographic and intellectual potential of the country. Emigration of creative, scientific, humanitarian and engineering the intelligentsia abroad, reaching a critical mass at some stage, creates serious obstacles to the country's

national revival. Ukraine as a large European country needs to strengthen its national culture.

In article the basic stages of development of migration processes of Ukraine according to the perceptions of prominent foreign and domestic scholars. Made an analysis of the basic reasons which led to the migration for many years. The article reveals the essence of the signs and characteristics of the stages of the migratory processes related to the territorial movement of subjects and its main stages. Analyzed the main periods of Ukrainian emigration and formed fifth, socio-economic, migration wave.

Conclusions and outcomes. Thus, we can conclude that to date, the State has not paid sufficient attention to the emigration of its population, while the share of participation of Ukrainians in world labor markets is far from the last. The situation in Ukraine demands from the Government reasonable legislative, organizational and economic measures in the field of demographic policy aimed at creating new jobs with proper wages and appropriate social protection, improve the existing education system, increase the level of health and fertility, promote healthy lifestyles, etc. That is, our country needs to improve the socio-economic policy for the purpose of effective migration management for the benefit of the economy of the State.